Колоїз Ж.В.

Семантико-граматична природа простих речень і фразеологічних одиниць, функціонально співвідносних із прстим реченням

Погляди вчених щодо фразеологічних одиниць, функціонально співвідносних із реченням,досить суперечливі. Так, скажімо, одні дослідники (В.Л.Архангельский, О.В.Кунін, І.І.Чернишова, Л.Г.Скрипник, В.С.Калашник) зараховують їх до об'єкта фразеології, інші (Н.М.Амосова, О.М.Бабкін, О.І.Молотков, Т.М.Ляхова, М.П.Коломієць) – виносять їх за межі фразеології як такі, що мають "закінчену синтаксичну структуру речення,... елементи якої складаються із вільних, закономірних для мови словосполучень і , відповідно, синтаксично членовані"(Ожегов, 1974, 196).

Звідси логічний висновок : усталені конструкції типу Далеко куцому до зайця. Голому розбій не страшний. І на жалючу кропиву мороз буває. Пустив Бог Микиту на волокиту. Понура свинка глибше корінь копає. Суха ложка рота дере. У п'яного і кози в золоті, що співвідносяться з простим реченням, є одиницями синтаксису.

Однак речення, як і фразеологізм, не має до сьогодні єдиного визначення. Якщо під реченням розуміти одиницю мовлення, що "відзначається внутрішньою цілісністю і зовнішньою автономністю, виступаючи поза контекстом у ролі закінченого відрізка мовлення і виділяючись у контексті на єдиному рівні членування" (Білодід, 1972, 14), то граматична природа фразеологічних одиниць, функціонально співвідносних із простим реченням (На ласий шматок знайдеться роток, Старий жениться не для себе. В умілого рукі не болять. Трапила коса на камінь),

ідентична граматичній природі простого речення (В чужих краях і хліб неначе вата (Тарновський); Кожна квітка радіє весною (Сосюра); І синя тінь лежить від будяка сухого (Мовчан); Я на вбогім сумнім перелозі буду сіять барвисті квитки (Леся Українка)).

Виходячи із сучасного розуміння речення як одиниці, що об'єднує набір "формально-синтаксичних, семантико-граматичних і комунікативних показників"(Вихованець, 1993, 53), зазначимо, що їх тотожність простежується переважно на формально-синтаксичному рівні.

У формально-синтаксичному плані і просте речення (Внизу під ногами чорніє море (Яновський); І тільки зорі – сторожі нас в полі вартували (Малишко); Поезія повинна бути чиста (Збанацький)), і фразеологічна одиниця, функціонально співвідносна з простим реченням (І після обіду ложка знадобиться, Ласкаве телятко дві матки ссе, З дешевої риби і уха дешева, Ворон ворону ока не виклює), ґрунтується на синтасичних зв'язках і виділюваних на їх основі компонентах форкального типу. З формально–синтаксичного боку структура і простого речення і фразеологічної одиниці співвідносяться з двоскладністю (див. наведені приклади –Ж.К.) або односкладністю (пор.: Як паросць виноградної лози, плекайте мову (Рильський); Дишеш і не надишешся тим чистим і пахучим повітрям (Н.–Левицький) і Знайшов сокирку за лавкою; Біля вогню сіна не клади).

Семантико-граматична ж організація простого речення та фразеологічної одиниці,функціонально співвідносної з простим реченням, як правило, не однорідна.

Просте речення має значення предикативності, суть якого полягає у можливості комплексу формальних синтаксичних засобів співвідносити повідомлення з тим чи іншим визначеним (невизначеним планом дійсності (Слинько, 1994, 74; Вихованець, 1993, 62). Значення

предикативності , що закладені в формально-синтаксичній структурі, переносяться в конкретні речення і модифікуються в їх парадигми в різних синтаксичних формах, які виражають значення реальності / ірреальності. Наприклад: Глибокий дощ замурував шибки (Жиленко) – Глибокий дощ замуровує шибки – Глибокий дощ замурує шибки – Глибокі дощі. замуруйте шибки – Глибокі дощі замурували б шибки.

Фразеологічним одиницям, функціонально співвідносним із простим реченням, властива предикативність лише у формальному розумінні, що характеризується взаємозалежністю підмета і присудка. Одиниці типу За дурною головою і ногам нема спокою. За сухим і мокре горить. Дурного й у церкві б`ють. Голодному чоловікові хліб на умі мають фігуральний характер, відображають "позамовну дійсність", оскільки в них зафіксовано багатовіковий досвід народу (Мокієнко, 1989, 3).

У фразеологічних одиницях Клином клина вбивай. Дарованому коню в зуби не заглядають. У ложці води не втопишся. У чужому стаді не перебирають і подібних на пряме значення предикативності накладається нове, додаткове, внаслідок чого вони набувають алегоричного змісту, стають "моральними формулами".

Якщо семантичне призначення простого речення – ідентифікувати елементи дійсності, про які йде мова, то усталеним конструкціям, функціонально співвідносним із простим реченням, властива семантична ретроспективність: вони відтворюють нагромаджені знання про ті чи інші елементи об`єктивної дійсності.

На відміну від простого речення , фразеологічні одиниці , функціонально співвідносні з простим реченням, вступають між собою у синонімічні відношення. Наприклад: Не лякай кота салом. Битому собаці не показуй кия- "не погрожуй тим, що насправді не становить

загрози"; Зарубай собі на носі. Запиши собі на лобі. Намотай собі на ус , Зав'яжи собі на поясі- "добре запам'ятай про щось";Мертвого з гроба не підіймеш. Уліс дров не вези , Вище лоба очі не підіймеш. Вище голови не скочиш. Наперед невода риби не наловиш - "не слід докладати марні зусилля". Їм властива варіантність: Було за царя Гороха (за царя Панька,за царя Хмеля); На безлюдді і Хома людина (чоловік, дворянин).

Крім того , усталеним конструкціям, як правило, не властиві такі комунікативні видозміни простого речення, як зміна порядку компонентів, перестановка фразового наголосу. Фразеологічні одиниці, на відміну від простих речень , позбавлені комунікативної парадигми .

Таким чином, диференційні ознаки простого речення та відповідних усталених конструкцій , які простежуються на семантико-граматичному та комунікативному рівнях, підтверджують той факт , що останні мають бути об'єктом вивчення фразеології. Формально- синтаксична подібність конструкцій типу Згаяного часу і конем не доженеш. До булави треба голови. Шила в мішку не сховаєш до одиниць синтаксису - простих речень- дає можливість кваліфікувати такі усталені комплекси як синтаксичні фразеологізми , функціонально співвідносні з простим реченням.

Література.

Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис.-К.:Либідь, 1993.

*Мокиенко В. М.*Славянская фразеология.-М. : Высшая школа, 1989.

Ожегов С.И. О структуре фразеологии //Лексикология. Лексикография . Культура речи .-М.: Высшая школа , 1974.- с.-182-219.

Слинько І.І. Гуйванюк Н. В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання.- К.: Вища школа, 1994.

Сучасна українська літературна мова. Ситаксис. За заг. ред. І.К. Білодіда.- К.: Наукова думка, 1972.